

Волинець Андрій Андрійович

(Чернігів, Україна)

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

(Філософія літератури та мистецтва)

**« МІФОЛОГЕМА ХАОСУ В АЛХІМІЧНИХ ТВОРАХ
ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ »**

Початок просвітництва доби середньовіччя почалась з повернення до втраченої спадщини еллінської культури. Наслідуючи греко-римську традицію міфологема Хаосу продовжила свою трансформацію в добу пізнього еллізму та середньовіччя під виглядом вчення про першоматерію (Prima Materia) та низки художньо-філософських алегоричних понять. Так, починаючи з V - VI ст., напевне, наслідуючи Гесіода, космогонія орфіків розглядає Хаос як першоматерію буття:

"Нас почуйте, всьому навчитесь у нас, про природу речей піднебесних, про народження птахів, про породу богів, про Хаос, Ереб і Реках, все, як було, дізнайтесь - і Продіці надалі ні на гріш, ні на краплю не вірте! Був спочатку Хаос, Ніч, і чорний Ереб, і бездонно зіяючий Тартар. Але землі ще не було, тверді небес ще не було. У лоні широкому.

Понесла чорнокрилу, грізна Ніч первородок, яєчко-бовтанку. З яєчка об'явився Ерот, - хтивий. Золотими крильми блискучий Бог, подуву вихору подібний. Це він поєднувався в тумані і темряві, в безоднях Тартар, з Хаосом-птицею. І гніздо собі звив, і на початку всього нашого пташине висидів плем'я. А богів ще не було. Після вже тварі всі поєднував він любов'ю. А з суміші всього, з поєднання речей з'явилися і небо, і море.

І земля, і блаженно живуче богів покоління нетлінне." [1, с. 709].

Міфо-поетичний образ космічного яйця сприймався в якості першооснови буття ще за часів розвитку грецької алхімії. Хаос в свою чергу виступав первинним станом Всесвіту, що лежав у основі процесу творення філософського каменю (лат. *Lapis Philosophorum*) за алхімічною категорією «нігредо», яка безпосередньо ототожнювалася з Хаосом. Нігредо (лат. *Nigredo*) буквально перекладається як «чорнота» - алхімічний термін, що означає повний розклад або перший етап творення філософського каменю з компонентів однорідної чорної маси. Вважалося, що як темін містить у собі можливість світла, так і в цій масі криється можливість отримання еліксиру філософського каменю. Алегорією нігредо в алхімічній символіці зазвичай був ворон, іноді *sol niger* (чорне сонце) або одночасно нігредо символічно вимальовувалось і у вигляді ворона, і у вигляді чорного сонця в одній художній композиції.

Наступними за нігредо стадіями "Великого діяння" мали стати альбедо (біла матерія, в результаті якої виходить малий еліксир, здатний перетворювати метали в срібло) і рубедо (червона матерія, продуктом якої є великий еліксир, або магістерій).

Однією з перших алхімічних праць, де згадується Хаос, була робота Блаженого Рамона Лулуса (1232-1315) "*Liber Chaos*", в якій він ідентифікує Хаос як первинну форму матерії, створеної Богом. Також Хаос фігурує у працях швейцарського алхіміка Парацельса (1493-1541). В своїх творах він використовує слово Хаос як синонім елементів, оскільки в його уявленні первинний Хаос являв собою безформне скупчення всіх елементів. Хаос у цьому розумінні уявлявся для Парацельса станом матерії, завдяки якому риби могли плавати, а птахи - літати. Власне кажучи, хаотичними Парацельс називав воду і повітря. І саме на основі праць Парацельса в XVII ст. було започатковано термін «газ» голандським хіміком Б. Ван Гельмонтом. Схожі уявлення були і у алхіміка Мартіна Руланда, в його "*Lexicon Alchemiae*" [5] (1612), де говориться про свого роду сиру суміш матерії *Materia Prima*, якою і є Хаос, як це було на початку творення світу.

На підтвердження подібної точки зору і її розповсюдженості, можна привести трактат «Війна рицарів» [2, с. 191]

В алегоричній формі твору, в якому намагаються продемонструвати взаємодію золота та заліза, описується процес «творення» як матеріального так і духовного безпосередньо із первинної матерії, поступового процесу її упорядкування. Саме завдяки багаторівневості смислового навантаження в тексті подібна алегорія описує не тільки метафізичні принципи процесу «творення», але і намагається описати певні морально етичні та духовні принципи взаємодії, оскільки сама книга - про боротьбу марнославства як заліза і золота, про правильну взаємодію бажання і діяння в системі людського світосприйняття та самовдосконалення.

Наприкінці XV-поч.XVI ст. починає набувати популярності така релігійно-філософська течія як герметизм. Вона поєднувала елементи платонізму, стоїцизму та інших філософських вчень з халдейською астрологією і перською магією і носила підкреслено езотеричний характер. До герметичної традиції належать твори грецькою, латинською, коптською і давньовірменською мовами, автором яких вважається бог Гермес Трисмегіст і в яких відкриваються всі таємниці світу. Герметизм позиціонує себе як вчення про вищі закони Природи, що підкоряються як принципам причинності, так і принципу аналогії. Прихильники герметизму вважають, що в силу принципу аналогії розуміння того чи іншого причинного зв'язку може доповнюватися магічним впливом на реальність власних бажань адепта таємного вчення.

В Середньовіччі герметизм отримав свій розвиток через іудейських і східно-християнських містиків, мусульман (суфізм), а після хрестових походів - і в католицькій Європі у вигляді алхімії. Після століть забуття, еллінський герметизм відродився на Заході в 1460 році, коли чернець на ім'я Леонардо, один з численних агентів, посланих Козімо Медічі на пошуки загублених в європейських монастирях древніх рукописів, приніс в Пістойю копії герметичних трактатів на грецькій мові, вивезених з Константинополя . Ці

трактати були перекладені на латинську мову 1461 р. Марсіліо Фічіно, що сприяло спалаху інтересу до герметизму в епоху Відродження, і склали «Герметичний корпус».

У 1614 р швейцарський філолог Ісаак де Казобон, проаналізувавши герметичні тексти з точки зору змісту, текстологічного зв'язку з іншими текстами та мовами, прийшов до висновку, що герметичні праці, приписувані Гермесу Трисмегісту, не були роботами давньоєгипетського жерця, а фактично були написані вже під час християнської епохи.

Однією з найвідоміших пам'яток східного середньовічної літератури герметизму була «Смарагдова скрижаль» Гермеса, що набула широкого поширення в латинському перекладі. Згідно легенди, текст скрижалі був залишений Гермесом Трисмегистом на пластині зі смарагду в єгипетському храмі і знайдений на могилі Гермеса Аполлонієм Тіанським, за іншою версією - Олександром Македонським.

Твір цей, на думку окультистів, є однією з найдавніших пам'яток єгипетського герметизму. Вона являє собою надзвичайно стисле формулювання основних повчань герметичної філософії, свого роду герметичний «символ віри». За однією з поширених версій тлумачення «Смарагдової скрижалі», у ній записаний рецепт алхімічного процесу Великого Діяння, тобто рецепт отримання філософського каменя.

Оригінальне джерело Смарагдової скрижалі невідоме, хоча вперше відома поява книги датується приблизно між VI та VIII ст. [3, с. 502] Текст вперше був перекладений на латинську в XII ст. Численні переклади, тлумачення і коментарі послідували в майбутньому. Ними займалися такі дослідники, як Ю.Руска (1926р.), Д.Странден (1914р.), Е.Дж.Гілморд, та такі відомі вчені, як К.Г.Юнг і навіть Ісаак Н'ютон.

У тезах Смарагдової скрижалі ми можемо побачити спадщину стародавніх солярних культів. І саме завдяки прихильникам герметизму і їх впливу на інтелектуальну еліту того часу, міфологема та образ Хаосу як *Materia Prima*

продовжує передаватись до наступних обдарованих та освічених поколінь, які репродукували її у своїй творчості.

Дещо інший, більш примітивний погляд на природу Хаосу, мали німецькі християнські містики.

Так, німецький християнський містик та поет Абрахам фон Франкенберг, отримавши натхнення від праць Якоба Бьоме, Каббали, алхімії Парацельса, середньовічної містики та духовних рухів часів Реформації: іспанського квієтизму, лютеранської містики і пан-софізму, розглядав Хаос з онтологічної точки зору. Він наділяв Хаос негативними властивостями та безпосередньо ототожнював його зі злими потойбічними силами.

Найбільш відомим твором Франкенберга є «Рафаїл», виданий посмертно в Амстердамі 1676р. У перекладі з івриту «Рафаїл» означає «Бог торжествуючий». Архангел Рафаїл був традиційно пов'язаний із загоєнням і відновленням. Робота побудована нібито як лікарський трактат, але використовуючи алхімію Парацельса, Каббалу і деякі ідеї Йоахіма Флорського містик проводить ідею про сизигії макрокосмосу і мікрокосмосу, говорить про те, що хвороби виліковуються трояким способом: медикаментами (звичайна медицина), завдяки Духовним зусиллям, а ще - магією.

В книзі «Рафаїл чи янгол охоронець» Франкенберг, перебуваючи під впливом середньовічної європейської та східної релігійно-містичної традиції, розглядав Хаос як деструктивний фактор впливу на душу та загалом тіло людини, що в свою чергу спричиняє йому шкоду.

Зважаючи на те, що поет був християнським містиком, в своїй роботі він використовував при розповіді про природу Хаосу біблійні аналогії, ототожнюючи його з Вавилоном, та з грецької, етимологічно споріднене слову Хаос, поняття прірва.[4,с. 59]

Виходячи з контексту самого твору, Хаос постає у вигляді «Вавілону та водночас неупорядкованої суміші і сховища для багатьох духів і злих птахів,

хижих диких тварин, отруйних полозів та зміїв, матері темних та гірких вод.»[4,с.67]

Сам Хаос постає антиподом життю. Так, в своїй роботі Франкенберг зробив примітку, в якій порівнював упорядкованість з життям *Leben* та протиставляв її *Nebel*, що з німецької перекладається як темрява, що в свою чергу відповідає німецькому еквіваленту перекладу з грецької *χαίνω* до звичного нам слова Хаос [4,с.103]

Таким чином, міфологема Хаосу прослідковувалась у творах алхіміків доби Середньовіччя

Список літератури :

1. Лосев А. Ф.
Мифология греков и римлян/Сост. А. А. Тахо-Годи; общ. ред. А. А. Тахо-Годи и И. И. Маханькова. — М.: Мысль, 1996. — 975 с
2. «Война рыцарей. Алхимические поэмы» Серия: «A terra ad solem» К: «Автограф», 2008 г., 272 стр
3. Katharine Park, Lorraine Daston. *The Cambridge History of Science: Volume 3, Early Modern Science*. Cambridge University Press, 2006. p.502(865p)
4. Абрахам фон Франкенберг. Рафаель или Ангел-Целитель. Серия "A terra ad solem" Пер.с нем.-Л.: "Пор-Рояль", 2006.-244с
5. Ruland M. *Lexicon alchemiae sive Dictionarium alchemisticum*. Palthenius, Frankfurt 1612. ел.режим доступу
http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ176947102

Науковий керівник: кандидат філософських наук, Колесник Олена Сергіївна

Відомості про автора : Волинець Андрій Андрійович, аспірант кафедри філософії та культурології Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, магістр з історії та спеціаліст з практичної психології. Старший викладач кафедри суспільних дисциплін та методики їх викладання Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського.

Службова адреса:

Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені К.Д.
Ушинського.

14005. м.Чернігів, вул. Гоголя, 16

Тел. (0462) 653988

Контактний телефон, e-mail:

orientir777@mail.ru

моб. +38(093)1897181

м.Чернігів, вул.Горького 54/52 інд 14000

